

МОРІСА ВЕРНА

**ЖИТЄ ІСУСА
НАЗАРЕТЯНИНА**

З французького переклав

Др. ІВАН ФРАНКО

Передмову, пояснення
і мапу додав
ПРОФ. ДР. ОЛ. СУШКО

ВІННІПЕГ, МАН.

1919.

ЯКІВ ЗАГАРА

співвидавець сеї книжки.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Так ось поволю-поволі виходить і п'ятий том нашої "Наукової Бібліотеки". А що і він появляється на денне світло при частинній фінансовій допомозі звичайного українського робітника-ідеаліста, се являється для мене найбільшою і наймилішою відплатою за усі ті невимовно болючі і гіркі пережиття та недостатки, які все і скрізь судилось переносити усім українським письменникам, де-б лише вони і не працювали на неораній ниві народної освіти.

Та як би воно і не було в будучности, яка — як віримо усі — **мусить** чейже бути кращою, ніж дотеперішня темна минувшина, — нам треба іти даліше тернистим шляхом народної праці — з невмиручим ніколи окликом борців і мучеників за Правду:

Fiat Lux!

НАЙ БУДЕ СЬВІТЛО!

Писано в Вінніпегу, Ман., в четвертім році після смерти Івана Франка.

Ол. СУШКО

ІСУС НАЗАРЕТЯНИН.

В двоякий спосіб зображували собі старинні христіяни Христо-
ве лице: одні уявляли собі його як мученика, другі як філософа,
Господа-Учителя. Повнешній образок репрезентує другий напрямок.
Походить він з катакумб Калікста під Римом та є цінною пам'яткою,
що сягає глибокої старовини доби цісаря Гадріяна (117—138).

Порівнай:

Riehm's: Handwoerterbuch des biblischen Alterthums.

“Я світло світу. Хто іде слідом за мною, не ходитиме в темряві, а матиме світло життя”. — “Сей же єсть суд, що світло прийшло на світ, і полюбили люде темряву більше ніж світло: були бо лихі їх учинки”. — Євангелія від св. Іоана, 8:12, 3:19.

ІСУС НАЗАРЕТЯНИН.

I.

Найважніша подія в історії світа, — сказав Ренан,¹⁾ — се була та революція, через яку найкращі частини людства перейшли від старих релігій, обнятих неясною назвою поганства, до релігії, основаної на вірі в одного Бога, в Трійцю, у втілення божого Сина. Для підготовання переходу треба було що найменше 1000 літ. Тай сама нова релігія потребувала мало що не 300 літ, щоб остаточно уформу-

1) В славнім творі під заголовком: “Житє Ісуса”, Розділ I, початок.

Про знаменитий твір Ренана говорить ся далше докладнійше. Тут зазначимо лише, що твір сей зістав перекладений з французької мови на усі культурні мови цілого світа — з виїмкою української. На російську мову переклав його знаменито Е. В. Святловскій (СПБ., 1906, Изданіе М. В. Пирожкова), а на польську мову — славний польський письменник Анджей Немоевскі (Варшава, 1907). Переклад на українську мову готує Др Ол. Сушко.

вати ся. Та початок сеї революції, се факт історичний, що відбув ся в часі пановання Августа і Тіберія.²⁾ В ту пору жила людина висока душею, що своїм смілим починанням і любовю, яку зуміла розбудити, витворила основу і поклала вихідну точку будуючої віри людства”.

Погляньмо-ж, які матеріяли має в руках історик, щоби змалювати докладно особу Ісуса Назаретянина, основника християнської релігії?

В першій ряді треба би пошукати жерел поганських, та їх майже зовсім не маємо. Всего на всего є у Таціта³⁾ згадка, що початок християнства відноситься до якогось Христа, що був покараний смертю за пановання Тіберія на розказ прокуратора Понтського Пилата, т. є. між роками 26 а 36 християнської ери, майже три чверти століття перед часом, коли Та-

2) Римський цісар (“імператор”) **Август** панував в роках 31 перед Христовим різдвом і 14 літ після (разом літ 45). Умер в 76-ім році життя. Сенат велів віддавати йому божеську честь й ставити в його пам’ять св’ятині. Годилось се вповні з староримським “культу духів померших”. Убожествленне Ісуса і інших “св’ятих” християнської церкви має тут свій початок.

Цісар **Тіберій** панував від року 14 до 37. За пановання того цісаря покарано Ісуса смертю на шибениці, чи там на так званім “хресті”.

3) **Тацит**, — славний римський історик, жив між 54 а 117 р. після Христового різдва. З Тацитових творів найславніша його “Германія”, т. є. опис старинної Германії, і “Анналес”, або римська літопись. В п’ятнадцятій книзі сього останнього твору (уступ 44) згадав Тацит про переслідування Християн за часів пановання цісаря Нерона, і при тій нагоді висловив ся про Христа так:

“Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quaesitissimis poenis adfecit, quos per flagitia invisos, vulgus Christianos adpellabat. Auctor nominis eius Christus, Tiberio imperitante, per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat”.

ціт писав свою Літопись (Annales). Те, що пише Светоній⁴⁾ про нову релігію, є майже незначуче, а знаменитий лист Плінія до Трояна⁵⁾ — підозрений. І жидівські жерела не подають нам нічого певнішого: вони мають характер зневажливої полеміки, окрім уступу у Йосифа Флавія,⁶⁾ котрого неавтентичність загальною признана критикою.

4) **Светоній** (Транквілліус, Гаюс) був сучасником Таціта. З його творів найціннішим був твір під заголовком "Життя цїсарів". Був він секретарем цїсаря Гадріана, отже і мав доступ до важних державних й цїсарських документів.

5) **Пліній Молодший**, сучасник Таціта і Светонія, які належали до кружка його приятелїв, був високим державним урядником й людиною високої осьвіти. Його поезії (не великої вартости) загинули. Найславнішим його твором є його "Листи", а головню його кореспонденція з цїсарем Траяном. Пліній 96-тий лист до цїсаря і відповідь цїсаря (лист 97-ий) в справі кримінального переслідування Християн в Бітїнії (Мала Азія), славні в наукових дослідах над історією початків християнства. Закиди проти оригінальності тих листів опрокинув Wilde (Leiden, 1880).

З новійшої літератури по сьому питанню найцінніші твори Сер Рамсея і Е. Т. Меррілля (W. M. Ramsay & E. T. Merrill).

Пор.: Tertullian on Pliny's Persecution of Chistians — by E. T. Merrill (A. J. T., XXII, 1, 1918).

6) **Йосиф Флавій**, — славний жидівський історик й військовий проводир, жив між 37 і 95 р. після Христового рїздва. З його творів, писаних по жидівськи і грецьки, найславніші:

1. **Жидівська війна** (Пері ту Юдаїку полему) і

2. **Жидівські Старинности** (Юдаїке Архайольогія). В сїм творі є згадка про Івана Хрестителя і Ісуса. Одначе опись Христа, який був "чоловік мудрий, коли взагалі можна називати його чоловіком", — усі учені сьвіта uznали підробленою (пофалшованою) умисно християнами.

"Жидівську війну" переклав на польську мову згаданий вже нами польський учений і письменник Анджей Немоевскі і видав 1906 р. під заголовком: "Dzieje wojny żydowskiej przeciwko Rzymianom" Józefa Flawjusza, Kraków.

Таким способом нам лишають ся як властиві жерела тільки книги Нового Завіта, т. є. самі свідощтва таких людей, що признавали Ісуса Назаретянина Мессією. Тай між тими книгами ми можемо вважати за документи, що безпосередно відносять ся до нашого предмету, тільки євангелія, котрих зміст ми розібрали і котрих характер ми вияснили в статті про євангелія.

Там ми виказали, що чотири євангелія канонічні були творами в основі своїй догматичними,⁷⁾ написаними в останній чверти першого віку нашої ери (євангеліє св. Івана написане навіть в початку другого століття) і то в тій ціли, щоби доказати, що Ісус Назаретянин в повній мірі справдив ті умови, які повинен був сповнити Мессія або Христос ожданій Жидами; що він вповні виявив у собі той тип, начеркнений у жидівських святих книгах, виявив своїм навчаннем, своїми чудесними вздоровленнями і своєю смертю на хресті та опісля славним воскресенням. В якій мірі автори євангелій поприкроювали автентичні (т. є. дійсні) спомини, що дійшли до їх відомости, відповідно до потреб догматичної рамки, про се між новітніми істориками життя Ісусового нема згоди. Нам приходить ся показати ті різні погляди, які тепер висказують ся, а читач може собі прихилити ся до того, який йому буде до вподоби.

Погляди, яких держать ся сучасні вчені на історичну цартість євангелій, можна звести до двох: 1) погляд **консервативний** і 2) погляд **критичний**.

Перший з тих поглядів хоч і не перечить, що факти вплетені в євангелія, уложені там в той спосіб, що мають служити доказами для догматичної ціли, та про те стоїть на тому, що всі ті факти автентичні,

7) То значить: не досвідними, або инакше: не науковими.

т. є. дійсні. Задачею історика життя Ісусового буде таким робом не що, як тільки поукладати ті факти в такім звязку, щоби всі вони становили одну цілість, не вважаючи на різниці хо- би тільки поверхові, які находимо між поодинокими євангеліями чи то в подробицях оповідання чи в повязанню фактів одних з одними. В тім дусі конкорданції або гармоністики dokonano в останніх роках кілька праць безперечно компетентних, добрих: авторами їх були такі писателі, як аббе Фуар і патер Дідон з табору теологів католицьких, і Е. Прессансе з табору протестантського. Автори ті, хоч і не у всьому згідні з собою, виходять з того погляду, що не годить ся відкидувати ані одної подробиці з євангельських оповідань. Від своїх попередників вони різнять ся головно тим, що посвятили немало зусилля на те, щоби змалювати особу Христову на тлі палестинської географії і орієнтальних звичаїв, допомагаючи собі особистим пізнанням Палестини і значними здобутками історичного пізнання тих часів, а особливо пізнання жидівського духового життя в першій віці нашої ери.

Коли читач пригадає собі наш вельми докладний розбір євангелій, то легко зрозуміє, що котре небудь із них, особливо євангеліє Маркове, можна взяти за канву оповідання, а вставляти туди частки із євангелій Луки, Матвія і Івана на відповідних місцях; та замість Марка можна покласти основою чи то Луку, чи Матвія, чи Івана, доповнюючи його даними, що містять ся спеціально в трьох інших: та можна ще боронити типу мішаного, подекуди персонального, не беручи виразно за основу жадного євангелія. Бачимо з сего, що навіть держачи ся в границях найстислійшої ортодоксії, т. є. правовірности, можна малювати життя Ісусове в ріжний спосіб, за-

лежно від різних вихідних точок. Се така недогода, котра зражує многих теологів, так що вони думають, що ліпше держати ся простого коментовання (пояснювання) євангелії, ніж висилювати ся на відтворенне історичного образу Ісусової особи. Інстинктивно почувають ті вчені, що дуже легко попасти в прикру дісгармонію (незгідність) маючи перед собою з одного боку задачу — написати біографію-житєпись, значить: змалювати чоловіка, що ставить собі метою осягнути се або те при помочи природних впливів, а з другого боку в жерелах маючи образ життя, де що хвилі вмішуються впливи **надзміслові**. Чудесний елемент, що тут, в тім одинокім випадку, являєть ся натуральним впливом догми про втіленне Сина божого, вяже ся дуже лихо з таким порядком фактів, який ми називаємо природним. Хто приймає в цілости оту догму, чи може і чи сьміє він опирати ся на природнім порядку фактів, немов би оповідав про звичайного чоловіка? Як бачимо, задача писателя, що бажає описати “жितє Ісуса” з погляду традиційної ортодоксії, хоч і як легкою видаєть ся на перший вид, має в собі дуже багато трудностей.

Велике число новочасних писателів стоїть на іншій, **критичній** становищі.

Вони говорять: чи в основі тих євангелій, що описують Ісусову діяльність, з виразним наміром, впоїти в своїх читачів віру в те, що Ісус був Мессією, Христом, і порядкують факти відповідно до сего апольоґетичного наміру, не можна і не треба шукати реальних т. є. дійсних споминів про галилейського реформатора? Задля того треба з євангельських оповідань зробити вибірку, повикидувати деякі частини, звести деякі факти до пропорцій дійсности, —

одним словом, зробити методичний і розумний добір із матеріялів, які маємо під рукою. Для такої композиції дуже багато матеріялу підготував Едуард Рейсс, один із найзнаменитших сучасних екзегетів (учених біблістів), а про те й сам він мусів признати, що євангелія дають нам можливість відтворити в автентичнім виді науку Ісусову, але не дають матеріялу для його житєписи в тіснім значінню сего слова. Сей самий погляд висловлює д. Сабатіє твердячи, що в текстї канонічних євангелій треба дошукувати ся зо-станків первісної літератури, що була безпосереднім відголосом дійсности і пізнійше ввійшла в канонічні писання. Ось які мали би бути сліди тої первісної літератури, о скілько докладний розбір може ствердити їх істнованне і вилуцтити їх із теперішнього тексту:

“1. Зміст проповіді св. Петра списаний Марком, його учеником і товмачом між роками 60 — 70. Се писанне становить основу нашого теперішнього євангелія св. Марка, а його первісні обриси можемо вислідити порівнюючи се євангеліє з євангеліями Матвія і Луки, бо в однім і в другім євангелію переписувано частями первісне писанне св. Марка.

“2. Збірку проповідів, речень і притч Ісусових, списану арамейською мовою самим Матвієм. Ся збірка без сумніву старша від первісного оповідання Маркового, може бути датована на 10 літ вчаснійше і має неоцінену вартість, бо дає нам можливість виробити собі докладне виображенне про автентичне навчанне Ісусове. Ся збірка ходила по руках в кількох перекладах грецьких, з досить численними та зовсім не важними відмінами. Лука і автор того євангелія Матвієвого, яке ми тепер маємо, мали в руках дві відмінні копії (відписи) сего писання Матвієвого, і

ми можемо дуже добре контролювати одну копію другою. Наше теперішнє перше (Матвієве) євангеліє було написане вельми талановитим редактором. Після нового плану і маючи на оці виразну мету апологетичну, він звів до купи зміст писання Маркового і "Промови" (льогія) Матвієві, додаючи до них ще дещо з устних переказів, котрі задля сего в очах критики являють ся не такими гідними віри.

"3. У Луки ми знаходимо крім первісного оповідання Маркового і "Промов" Матвієвих ще третій вельми цінний документ. Є се "Євангеліє подорожів Ісусових" (IX, 5 — XVIII, 44) великий уривок оригінальний і властивий тільки одному Луці, де походять ся почасти такі факти, як відвідини Ісусові у двох сестер Марти і Марії, історія митника Закхея і чудові притчі, як ось притча про доброго Самарянина, про блудного сина, про Фарисея і митника, про безплідну смоковницю і т. і. Лука госписував також оповідання Павлові про муки Христові і інші устні перекази меншої ваги. Отсе ті загальні здобутки, до яких в такій чи іншій формі дійшла сьогодні історична критика.

"4. Коли до сього додамо на четвертому місці оповідання св. Івана, незалежні від попередних а положені в основу нашого четвертого євангелія (св. Івана), коли зважимо, що ті оповідання доповнюють, а не раз щасливо поправляють оповідання трьох перших євангелістів, то будемо мати всі ті основні елементи, якими мусить і може послуговувати ся історія, щоби скомпонувати одноцільне і драматичне жите Ісусове".

Вихідна точка критичної праці д. Сабатіє не багато дечим відріжнюєть ся від становища, яке заняв був Ренан пишучи своє "Жите Ісусове". Тільки

що сеї знаменитий писатель не схотів обмежувати ся на методичне використання отсих жерел, а дуже часто надштукував своїми здогадами там, де документи не подавали ніякої вказівки. А в тім і сам д. Сабатіє признає, що навіть коли різко обмежимо тексти, якими слід послуговувати ся, все ще буде дуже трудно "віднайти порядок і звязок фактів життя Ісусового, бо первісні перекази не вважали на хронологічний порядок фактів і проповідів, а збили їх у дві великі купи: навчання в Галилеї і навчання в Єрусалимі в останніх днях". Хоч і як би ми високо цінили компоновання доконані на такій основі, то все таки годі нам не признати, що вони мають у собі багато самовільного і в головній сути залежать від особистого вподобання даного писателя, залежать від того, чи сего писателя більше очаровує та приваблює тверезе оповідання Марка, чи висока доктрина Матвія, чи лагідність Луки, чи містичизм (чудовість) Івана.

Зваживши все те, ми доходимо до думки, що всі ті, що чинять різницю між поодинокими евангеліями і навіть між поодинокими частями одного і того самого евангелія, нехибно мусять дійти до упрощення задачі в той спосіб, щоби рисувати особу і діяльність основника християнства після найстаршого евангелія, себ то Маркового. Ми радили би в такім разі поступати ось як: брати епізод за епізодом (подію за подією) в такім порядку, як є в книзі, і при кождім епізоді завдавати собі питання: чи сю або ту звістку лекше собі вияснити як згадку дійсної події, чи як прикмету мессіянічного ідеалу приложеного до Ісуса, чи врешті як вірування християнської церкви в часі компоновання евангелій?

Годі нам тут запускати ся подрібно в сю роботу;

досить буде зазначити її здобутки. Головний, найважнійший її здобуток є такий: ми знаємо досить добре, що думали про Ісуса християнські громади около р. 75 або 80 нашої ери, та за те ми дуже недокладно знаємо, чим він був на ділі, бо ми не бачимо його инакше, як тільки крізь сутінок вірувань і утертих виображінь гуртів, що повстали під впливом його слова і його діяльності. Викинувши із євангелія Маркового все те, що по строгій логіці треба віднести до "історії церкви", побачимо, що той злишок дат, які-б повинні зложити ся на "жите Ісусове", є дуже скупий. Та про те питання про його жите не перестає займати нашої цікавості, і хоча ми й признаємо, що не маємо способу вияснити собі весь психологічний (духовий) процес, який запровадив Ісуса з берегів Генезаретського озера на Голгофу, то завсїди мусимо запитувати себе, які причини спонукали декого з сучасників галилейського реформатора бачити в ньому Мессію, освободника Ізраїля? Що таке вчинив він, що могло спонукати купку сьмілих людей перенести на його особу славетні прикмети, якими з давна фантазія окружила була сю ідеальну фігуру? Яким способом його діяльність була на стільки глибока, що віра в його особу не була підкопана навіть ганебною смертною карою, що зробила кінець його життю?

II.

Ісус був родом із маленького містечка в Галилеї, положеного кілька годин дороги на полудневий захід від Тіберіадського озера; через Ісуса назва Назарету стала ся відомою сьвіту і здобула собі широку славу. Коли його смерть мусимо покласти на час між роками 783 — 785 від засновання Риму (30 — 32 нашої ери) і коли приймемо, що в хвилі смерти він мав около 30 літ, то в таким разі він мусів уродити ся кількома роками перед або після того року, який зроблено першим роком християнської ери⁸⁾.

Не маємо ніяких даних на те, щоб означити, як довго він навчав людей; можна би звести той час до кількох місяців побуту в Галилеї і вандрівок по тім краю, закінчених вісьмиденним побутом в Єрусалимі, а можна також з уваги на трівкий і глибокий вплив його проповіді приймати для неї довший час,

8) Коли Ісус народив ся, і коли умер, се питання, які ставили собі правовірні Християни від початків християнства. На жаль — відповісти на них вони не могли з причини абсолютної недостачі документів, які сьвідчили би з безумовною певністю про початок і кінець основателя нової віри. Не змогла досі відповісти вдоволяючо на сї питання й Наука, мимо надлюдські просто зусилля. Учений Др С. М. Кобери висловив ся недавно про порушене питання ось так:

“If, as now seems fairly certain, Augustus began this system of a periodic census once in every fourteen years, and if this is what Luke refers to, we are able for the first time to reconcile all previous “contradictions” concerning the date of our Lord’s birth — **which must now be placed somewhere between 9 B. C. and 6 B. C. THE EXACT YEAR CAN NOT BE NAMED**”... etc.

The New Archeological Discoveries and their Bear-

особливо для навчання в Галилеї. Та про те може не лишньою буде увага, що Ісусова фізіономія далеко більше відповідає конвенціональному (загально прийнятому) типови Мессії, ніж виразно очертаній історичній особі, а се велить нам догадувати ся, що його діяльність була дуже коротка.

Коли роздумуємо над великими релігійними кризами, то бачимо, що поведжене, яке иноді було здобутком особистої діяльності основника, його ненастанного змагання в однім якимсь напрямі, напруження всіх його сил зверненого на якусь одну мету, в інших разях є наслідком незвичайної стрічі щасливих обставин з тенденціями (стремліннями) і бажаннями, котрим досі не ставало тільки тої точки, до якої-б могли причепити ся. З того огляду я досить радо прилучую ся до думки д. Аве (Havet), що Іван Хреститель на ділі був далеко більшим історичним діячем, ніж Ісус Назаретянин. Та про те вельми характерна особистість Іванова не дійшла до того, щоби довершити великого діла; натомість Ісус, котрого фізіономія така неясна, що трудно нам навіть віднайти її обриси, опанував рух розбуджений Хрестителем і сам себе зробив довершенням руху безмірно шир-

ing upon the New Testament and upon the Life and Times of the Primitive Church. By **Camden M. Cobern**, D.D., Litt. D. — Funk and Wagnalls Company, New York and London, Third Edition 1918, p. 47.

Як отже бачимо — останні наукові досліді допровадили до сього, що нині ми можемо сказати з всякою рішучістю, що “ми не можемо означити до якогось року, в яким Христос народив ся”, а можемо лише припускати, що він народив ся яких девять до шість літ перед нашою ерою (т. є. 9 — 6 літ перед прийнятим досі роком свого народження”).

Порівнай ще:

Sir W. M. Ramsay: Was Christ born at Bethlehem?

шого і могутнішого від того, який би він сам був міг розбудити.

Чи проповідь Івана Хрестителя спонукала Ісуса голосити близьке настаннє “божого царства”?

Коли хто думає, що мусимо відкинути безпосередній вплив Хрестителя на Ісуса, то все таки можна сказати, що ся думка носила ся в повітрі, належала до кожного чоловіка, хто тільки був спосібний переняти ся нею горячо.

Після євангельських оповідань Ісус, столяр чи тесля, родом із Назарету, без ніякого підготовання покидає свою матір Марію, своїх братів і сестри, щоб осісти в Кафарнаумі над берегом озера Тіберіади. Відсіля він ходить по околицях, не віддаляючи ся ніколи занадто. Хоча само означенне місця, де лежав Кафарнаум, доси не є певне, сам факт, що молодий чоловік з низькою освітою, заробляючи на хліб ремеслом, углубляючи ся в читаннє сьвятих книг і жадібно шукаючи в них показів про прихід мессіянічного царства, дійшов до того, що почав промовляти що суботи по сїнагогах і висказувати там свої надії, зібрав довкола себе декілька приятелів і земляків і розбудив у них ту саму віру в кращу будущину, — сей факт зовсім не є неправдоподібний в ту пору і серед того народа. Певна річ, до сего треба ще додати незвичайне поведженнє, з яким він вилічував ті нервові слабости, що їх тоді уважали наслідком замешкання одного або кількох демонів у тілі дотичної особи.

Проповідуючи близький прихід мессіянічного царства, цікаво як Ісус зображував собі його? Чи се була політична революція з наміром вирвати жидівський край з під пановання? Для такої думки ми не маємо ніякої підстави. Чи се була революція

надприродна, що мала забезпечити тріумф для побожних, а разом з тим завести такі порядки, при яких кожній мав би забезпечене все, що йому потрібно?

Ся думка нам здає ся більше вірною, коли судити після того напряму, в якому розвилось пізніше християнство. Та тексти євангелій і тут не дають цілковитої певности. В такому разі був би Ісус вітхнений головню псалмами і пророками, а особливо Єремією і Ісаїєю. Прихід царства божого виставляєть ся там як пора відновлення, де все буде поставлено на своїм місці, а особливо забезпечене буде совісне пошанованне божого закону: горді будуть принижені, а смиренні, побожні будуть звеличані як улюблені діти небесного батька.

Отся програма, хоч і не мала в собі нічого єретицького з погляду на віроученне, все таки мусіла розбудити підозріння не тільки у верховодів офіційної теології, але також у горожанських і політичних властей, котрі завсїди лихим оком дивлять ся на проповідь пієтизму, що силкуєть ся всїх зрівняти. А Ісус чи то в своїх щотижневих промовах на зборах синагоги, чи то в своїх подорожах у поблизькі околиці свого осідку, так само як Іван Хреститель, з натиском говорив про потребу покути, щоб забезпечити собі божу ласку в недалекому часі заповідженого відновлення. Та певна річ, що в способі його діяльності і в його промовах була якась отвертість і свобода, що промовляла до серця низшої верстви і користно відбивала від формалізму офіційних учителів і висших верстов суспільности. Обертаючи ся особливо до людей не дуже пильних в заховуванні релігійних практик, до людей, котрими погорджували строгі законники, він на ростіж відчиняв для

них царство боже, котре тамті так заздро замикали для всіх крім тих, хто строго держав ся закона.

Яку ролю признавав Ісус сам собі при нових порядках? Чи ролю Мессії?

Нам здаєть ся, що ні. Тексти, на яких опираєть ся така думка, являють ся для критичного ока дуже сумнівними, бо вони виявляють погляд пізнійшої генерації (покоління). Ісус правдоподібно видавав себе за пророка, за вістника царства божого, що заповідавав його близький початок. Який мав бути сей початок? Нема сумніву, що він згідно з усіми сучасними уважав його якоюсь наглою переминою, мов переміна декорації в театрі, при чім Всемогучий Бог мав відразу змінити весь сьвіт. Та перед сею остаточною зміною треба пройти через довгі приготування, а тут уже діло кожного поодинокого запевнити собі такі користні условини, які-б йому виєднали доступ до будущої щасливости. От в тім то приготовляючим часі Ісус признає собі дуже важну ролю. Він висланий на те, щоби енергічними і ненастанними покличами розбуджувати людські сумління, а особливо промовами, повними турботи, співчуття, любови до нещасних, що біжать на власну згубу як раз тоді, коли ласка божа подає їм надію супокою і щастя. Він мабуть узяв собі за взірець того терпеливого, скромного та невтомимого проповідника доброї новини, якого чудовий тип знаходить ся в другій часті книги Ісаїї.

Та коли Ісус видавав себе тільки за пророка, за вістника царства небесного, а не за Мессію, то яким же способом могли його ученики признати йому характер Мессії?

Треба завважити, що поняття пророка і Мессії, котрі пізнійше мусіли зовсім виразно визначити ся

і відокремити ся, в часах Ісуса були ще дуже хиткі, і перехід від одного до другого був зовсім легкий. Треба також завважити, що понятє проповідника покірного і скромного, невтомимого і безстрашного супротив усяких невдач, власне на ґрунті християнської теології зілляло ся з типом Мессії і перейшло на особу Ісусову. Що більше — зваживши, що обік текстів Ісаїї ми маємо в книзі Єремїї приклад його завзятої боротьби, його терпіння, його життя повного ненастанної тривоги, — сей елемент став ся самою основою понятя Мессії страдника, що вмирає як жертва недовірства своїх земляків. Супроти сего нам, здаєть ся, не трудно зрозуміти, як Ісусові ученики по його смерті наділили його достоїнством Мессії, хоч сам він за життя на се достоїнство не мав ніякої претенсії!

Чи в цілій тій пропагандовій діяльності, яку розпочав Ісус, був якийсь плян? Сего ми ніде не бачимо. Євангеліє Маркове не дає можности догадувати ся чогось такого, і ніде ми не бачимо ясно навіть думки про те, щоби систематично здобути Галилею, а потім Юдею. Він вандрує тут і там, навчаючи і вздоровлюючи хорих на нерви, в супроводі кількох приятелів і учеників, Петра, Якова, Івана і кількох жінок, що покривали кошти його скромного удержання. В числі тих жінок і тих учеників були певно також деякі члени його сімї. Коли для нас особа Ісусова являєть ся тільки в якімсь півсвітлі, то мусимо вірити, що серед свого окруження вона збуджувала ентузіязм, рішучість і любов головно задля його доброти, поблажливої супроти грішників, та при тім окруженої якоюсь широкою пошаною, котра підносить усякого в його власних очах і заставляє горячо любити того, хто поєднав його з законом божим. Тільки

сим особистим впливом можна вияснити тривкість, незрушиму і нерозривну суцільність того товариства, яке Ісус згромадив був довкола себе і яке по його смерті було в силі оснувати християнську церкву.

Зведімо до купи все, що сказано було про Ісусову реформаторську діяльність у Галилеї. Ісус вірив в скорий прихід царства божого або царства мессіянічного і вважав себе висланим на те, щоби приготувати для него шлях і привернути своїх земляків до божого закону. Мовимо виразно: "своїх земляків", бо очевидно він і не думав виходити поза границі свого рідного краю.

Що спонукало Ісуса подати ся до Єрусалиму разом зі своїм невеличким товариством? Чи се було тільки приписане законом паломництво в часі врочистого празника Паски?

Нам здаєть ся, що ні. Ціль його була, як нам здаєть ся, проголосити в самій столиці наближенне тої надприродної революції, котру він мав підготувати з поручення самого Бога. Придивляючися уважно документам, котрих студійованню я посвятив своє жите, я маю те чуття, що Ісус мусів вірити в повожденне своєї справи, т. є. він виображував собі, що заповіджений переворот мусить довершити ся в скорім часі. Та події повернули ся в инший бік. Може бути, що слова Назаретського реформатора прогомніли серед загальної байдужости; та більше правдоподібне є те, що вони збудили деякий відгомін. А про те ми не віримо в те, щоб Ісус мав був нагоду розвинути якусь значнійшу діяльність через троха довшу стичність з людністю. Одно тільки він розбудив: — недовіре церковних властей і верховодів офіціальної (урядової) теології. Не тим, що голосив якісь ересі, бо треба знати, що жидівська

догматика ні в чім не була подібна до нашої. Тут свобода була дуже широка; натомісь у всьому, що відносило ся до релігійних форм і практик, панувала невмолима строгість. Можна догадувати ся, що Ісус заповідаючи близьку появу царства божого висказував ся про церковні церемонії і їх реальну вартість тоном трохи свобідним, в котрому Жиди могли бачити брак пошани або навіть зневагу "святищів". Його ученики боронять його від такого закиду, та воно очевидно, що сама основа його проповіді була звернена проти всякої обрядовости. Християнство було реакцією релігійного чуття проти побожного формалізму, і дещо з тої глибокої тенденції мусіло кинути ся в очи осторожним та недовірливим властям. Відси дійшло до конфлікту.

Ісус, котрого лихо зрозуміли або несправедливо зачіпили, відповів мабуть тоном чоловіка, що свідомий своєї високої місії. Із за сего дійшло за певне до розруху в церковних кругах; органи церковної власти арештували Ісуса і може навіть не придаючи надто великого значіння цілій тій справі, віддали його в руки римським властям, як нарушителя публичного порядку. Власть римська і собіж уважаюча його особою зовсім не важною, вислала його на смерть разом з кількома злочинцями з найнижшої верстви, що досі держали ся в тюрмі.

Коли-б Ісус дійсно мав був намір викликати конфлікт в релігійних справах, то нам здаеть ся, що справа була би повернула ся зовсім инакше. Одним словом, смертна кара Ісусова видаеть ся нам slučajем випадковим, що захопив несподівано його самого і його учеників і минув зовсім неспостережно в часі празника Паски або кілька день пізнійше. Його ученики перелякані що духу поспішили назад до Гали-

леї і з сеї подорожі, котра розпочалась була з такими радісними надіями (розумієть ся, що держачись догматичного оповідання євангелій ми мусіли би виображувати собі все те зовсім инакше) і від котрої мала розпочати ся сподівана революція, а котра була нагло перервана такою страшною катастрофою, вони затирили тільки те одно, що римський прокуратор, котрий велів розпяти Ісуса на хресті, називав ся Понтський Пилат. Ми знаємо, що сеї прокуратор завідував Юдеєю від 26 до 36 року християнської ери; смерть Ісусову прийдець ся помістити отже в році 30 або 32.⁹⁾

Всі проби, які роблено для встановлення хронології життя Ісусового або — справа ще більше делікатна — для віднайдення еволюції (розвитку) його думок і розвитку його релігійного чуття для означення тої дороги, яку він мусів пройти, поки дійшов до ясного зрозуміння своєї реформаторської місії, ми мусимо признати позбавленими всякої поважної підстави. Ісус, — се син гебрейського пророцтва; правда, у него нема тих грізних і поважних нот, які часом бувають у пророків, та у него є те саме високе вітхненне, є все те, що у пророків знаходимо найніжнійшого, найсердечнійшого, що порушує милосерде і любов, що промовляє до серця всякого чолові-

9) **Р. Б. Госбенд** твердить, що Ісуса розпято на хресті 3 цвітня 33 р. — "From astronomical data fixing the full moon each year from A. D. 27 to A. D. 33, he concludes that the crucifixion occurred April 3, A. D. 33, since only in that year did the Passover supper (fourteenth of Nisan) come on a Friday. He decides that the charge against Jesus was treason — treason in Roman law meaning anything done "inimical to the welfare of the Roman people".

R. W. Husband, *The Prosecution of Jesus*, 1916, pp. 281 — 282, — і **Cobern**, *op. cit.*, p. 634, 58. —

ка і розбиває шкаралющі неподатливих урядових формулок. “Се-ж очевидно не є розумна думка, що Ісус міг бути висший від усіх людей, — пише Аве — Ісус не був мислитель, він не приніс людям сьвітла, щоб розігнати тьму. Він не був ані філософ, ані вчений, ані політик, ані полководець, ані поет; він не міг віддати людськості ані одної з тих прислуг, які їй віддають ті ріжнородні духові сили. Але в границях своїх ідей і вірувань Ісус був могучий серцем, бажаннем добра і добротою. Він любив свій край і свою релігію до того, що не міг знести їх привиження і горя, і се заставило його вірити такою енергічною вірою в близьке відновленне, се заставило його проповідувати добру новину про воскресенне свого народа. Все добро, яке він учинив, учинив через те, що терпів і вмер. Його жите було боротьбою, хоч і без галасу і насильства; він держав себе низьким і терпеливим так як се чинить найчастійше, усякий пригноблений Жид. Та про те він був мученик за свій патріотизм, за свою любов до бідних і полишив по собі памятку життя повного любови і посьвячення, а закінченого ганебною смертю на хресті. Ся памятка була так незвичайна і глибока, що по його смерті дехто мусів сказати собі: Чи сей чоловік справді не був Христос?... А раз се слово було сказане, то повірити йому було дуже легко. Отсе й є Ісус такий, до якого доходимо всіми нашими дослідями, і ми можемо тільки любити і шанувати його”.

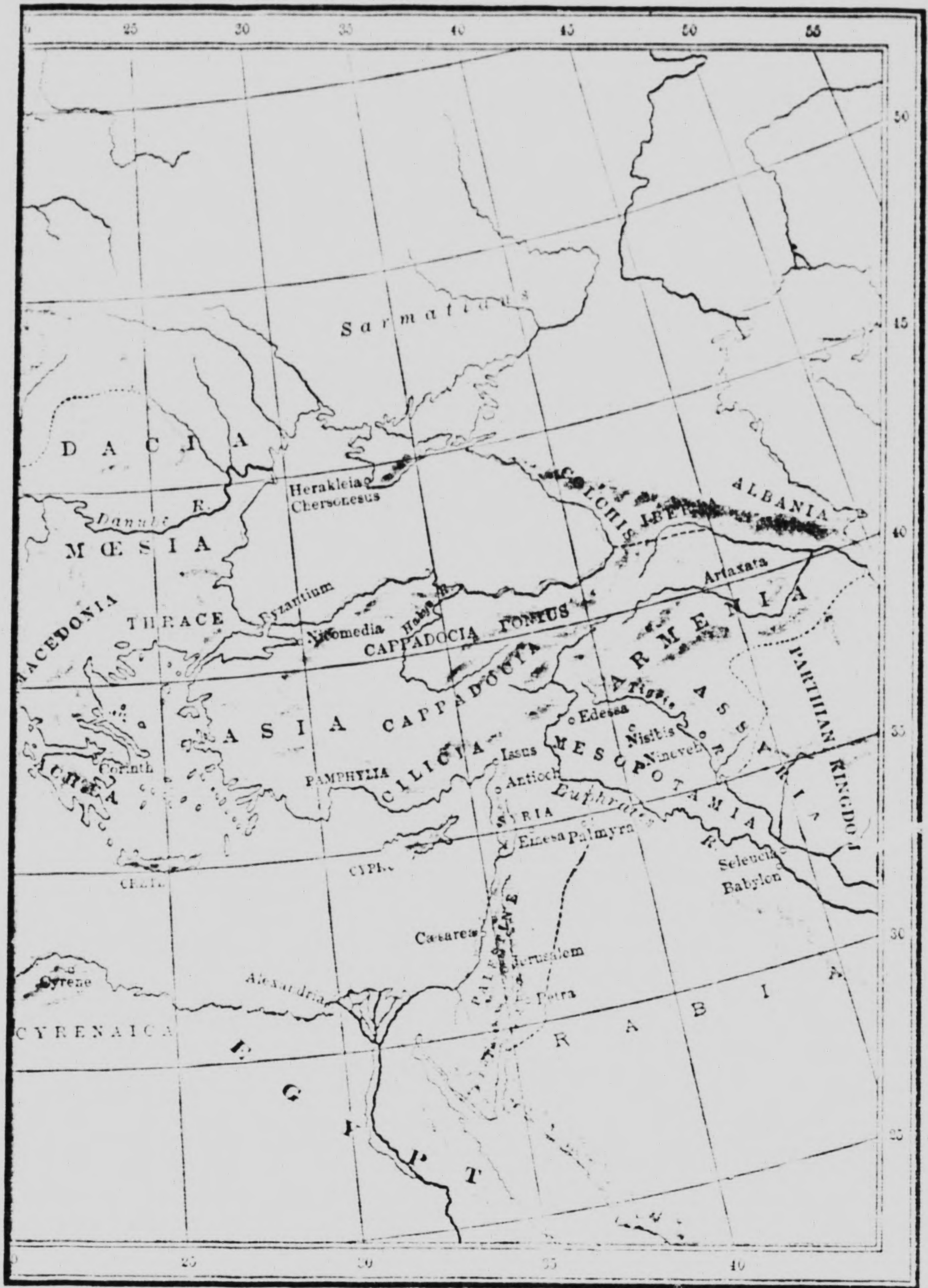
Зауваживши дальше, що в хвилі, коли Ісус умер, не було ще нічого такого, що ми називаємо християнством і то ані з погляду на догми ані на обряди, Аве висказує думку:

“Сей оригінальний тон, що вражає нас у євангеліях, походить в значній части відти, що нам не ли-

шило ся ніякого іншого писання зложеного в тім самім часі і в тім самім краю, та правдоподібно в певній мірі тон сей є властивий духови Ісусовому, котрого печать мають на собі євангелія. І сей дух, кінчить Аве, раз виражений в книзі, що зробила ся сьвятою, перейшов із неї на тих, що нею кормили ся. Отсе є Ісусова участь в християнстві, участь значна, котрої ніхто не зможе йому відняти, хоч і як трудно означити докладно її розмір і відрізнити її в кождім разі від того, що внесено з інших жерел”.

Супроти сего осуду, що певно викличе деякі застереження через те, що по нашій думці занадто підносить політичний і національний бік діяльності Ісусової, можна би привести думки інших незалежних критків, котрі згоджуючи ся на те, що недостача документів не дозволяє нам начеркнути ясно образ Ісусів, все таки признають, що його особистий вплив на початки тої релігійної революції, яку названо його іменем, був рішучий.

Палестина і сусідні країни в добі Ісуса.

III.

Замість побачити як небеса відчиняють ся і сьвіт увесь відновлюєть ся, Ісус несподівано погіб на хресті. Вістник і пророк царства божого, він не дождав ся здійснення своїх надій, але погіб ганебною смертю, задержавши без сумніву при тім неожиданім обороті своєї долі почуте болющої резігнації, якої багато примірів подавала йому історія його попередників. Прихильники що згромадились були довкола його особи і його діла, розбігли ся проняті перестрахом і остовпіннем.

Що могло вийти із сеї невдалої проби? Та Ісус певно не мав на думці основувати нову релігію або хоч би тільки реформувати Юдаїзм. А про те в кілька літ по його смерті існує вже в Палестині значна купа людей, що творять релігійну громаду, відмінну від Юдаїзму, відітену від него певними обрядами і особливо віруваннями, між котрими на першому місці стоїть віра в те, що Ісус Назаретянин був Мессією і буде паном будучих порядків, котрих прихід відсунено на якийсь час, незначений хоч і не дуже далекий. Він Мессія, що вмерши на хресті воскрес із гробу, пішов на небо, де сидить обік Всемогущого і має знов прийти на землю, щоби довершити ту саму революцію, котрої надіяли ся ще за життя Ісусового.

Яким способом се стало ся, се повинні ми собі вияснити при помочи документів, котрі на нещасте

так само як для особи і діяльності Ісусової, і тут є дуже недостаточні.

Коли купки приятелів Ісусових в кілька день по його смерті зібрали ся знов на тім місці, що було сьвідком його діяльності, над берегом озера Галілейського, в їх чистих сумліннях, в їх люблячих серцях повстало важке питання. Чи Ісус ошукав їх видаючи себе перед ними за божого післанця? Чи самі вони ошукували себе признаючи йому сю прикмету? На сї питання вони, і то здаєть ся, без великого вагання, дали собі відповідь, що се не може бути. Так, Ісус був післанцем божим, повномочником божества, висланим на те, щоби підготовити прихід славного царства божого. Все потверджувало сей його характер окрім його смерті, що закінчила його карієру і бачилось розбила його діло в хвили найліпшого поведження. Лишалось тепер тільки одно: — поглянути чи при помочи якогось толковання опертого на сьвятім письмі не можна-б було виказати, що проповідник царства небесного мусів понести смертну кару, і що се не було остаточним його поразенням, а тільки відложенням на пізнійше надії привязаних до його особи.

В другій часті книги Ісаїї находить ся образ слуги божого, пророка, що терпить від злої волі противників затверділих супроти божої волі; відси без великої трудности можна було дійти до образу пророка, що гине під ударами злих людей, та все таки з тою умовою, що тріумф тих злих людей буде тільки хвилевий. Маємо тут діло з людьми напевно далеким від утонченої висшої культури, та все таки з людьми розумними. І от Ісус пророк по своїй смерті стає близько Бога, що велично відплачує його

посвяченне і обдаровує його найвищими почестями, назвою Господа або пана і Мессії.

“Ісус Назаретянин, чоловік призначений Богом для вашого спасення при помочи чудес і знаків, які Бог зробив через него серед вас, про що ви добре знаєте”, — ось як Діянія заставляють апостола Петра говорити в промові до Єрусалимлян, — “сеї Ісус відданий був у ваші руки після плану наперед означеного волею божою, і ви замордували його руками нечестивих пригвоздивши його до дерева; та Бог на ново оживив його і увільнив із обіймів смерти. Нехай же від нині весь дім ізраельський уважає за певну річ, що Бог установив того самого Ісуса роспятого вами Паном і Христом”.

Те, що з початку здавало ся катастрофою, що знівечило всю карієру вчителя, швидко зробило ся користою обставиною його життя, а далі закінченням необхідно потрібним і наперед призначеним від Бога, найвищою жертвою, що запевнила відкуплення всіх людей. Чи-ж в книзі Ісаїї і Псальмах не був ясно висказаний тип пророка переслідуваного, що віддає своє жите за добро своїх братів? Ісус в наслідок своєї смерти піднесений був Богом до гідности Мессії; понятє переслідуваного пророка зілляло ся з понятєм тріумфуючого Мессії; се та сама особа, що через проби і терпіння доходить до слави!

Нема й сумніву, що вті ті риси, якими церква оздоблює і ретушує постать свого основника, швидко почали вважати ся його власними прикметами. Особливо його ганебну смерть звеличано тим способом, що буцім то він сам предвидів і заповів її з давна і так само наперед заповів, які будуть її наслідки!..

Сеї Ісус, що воскрес із мертвих і котрого Всемогучий посадив праворуч себе яко Христа або Мес-

сію, не перестає впрочім подавати своїм ученикам докази свого славного звеличання в небі; він являється їм кілька разів, не так як улюблена особа являється чим раз виразнійше в снах тих, що за нею плачуть, але немов з якоїсь логічної конечности, і наслідком того є нова надія його прихильників; він дає їм у руки непобориме оружє, що переможе завзятість противників.

Ся первісна форма піднесення Ісусового на небо, доконаного без свідків, з часом дізнає переміни. Опираючи ся на один текст пророка Осії прихильники Ісусові твердять, що Христос устав із гробу на третій день по своїй смерті, числячи день расп'ятя за перший. Кілька разів він сходив із неба на землю, давав себе бачити своїм ученикам і давав їм пожиточні інструкції (поучення), остаточно він розстає ся з ними і прилюдно вступає на небо на вершкун Оливної гори коло Єрусалима. На ділі Ісус зробив ся жильцем неба зараз по своїм воскресенню, але і по вознесенню він може являти ся деяким особам, як напр. явив ся був Павлови. Сї появи в очах писателів не були звичайними візіями, але мали характер безперечної дійсности. А щоби доказати, що тут були елементи нової релігійної громади, ми додамо, що настанне царства божого, яке мав славно розпочати Мессія, установлене було на певний речинець, може на тривок одного покоління, а се дало поле для вельми оживленої і плодovитої пропаганди. Таким робом повстав **зреформований Юдаїзм**.

Жиди, що держали ся традиційної форми, називали членів сеї нової віри Назаретянами, то є прихильниками Ісуса Назаретянина, а люде з грецькою і римською освітою називали їх христіянами, то є такими, що вірили в Христа або Мессію. Сї рефор-

мовані Жиди відріжнювали ся від маси своїх земляків і одновірців, заявляючи, що в Ісусі Назаретянині признають Мессію заповіданого пророками. Вже ся одна ріжниця була на стілько різка, що ворогованне між тими двома групами мусіло набирати чим раз більшого розміру. Християне старають ся чим далі підносити Ісуса Христа до такої високости, що в очах правовірних Жидів се мусіло виглядати як замах на величність самого Бога. Сліди того почутя бачимо досі в кількох місцях євангелія Маркового, де показані проби полемічних доказів, якими обмінювали ся Жиди і християне в часі написання того євангелія. Остаточно мусіло дійти до того, що по довším чи коротším часі нероздільного істновання обі громади розділили ся зовсім різко, при чім одна заkostenіла в своїй обрядовости, а друга чим раз більше давала доступ язичникам (поганам) і в кінці завойовуючи весь греко-римський сьвіт запевнила собі величню будущину.

Що доторкаеть ся управи, то молода церква громадить ся довкола головних учеників Ісусових: Петра, Якова, Івана, або кажучи загально, довкола дванацяти апостолів, що уважали ся найвисшою повагою і в перших часах становили неначе якусь колегію. Що торкаеть ся до обрядів, то головний натиск кладе ся на дві церемонії: хрещення запозиченого у Івана Хрестителя і зміненого в той спосіб, що з него робить ся обряд впровадження людини до християнської громади і сполучення з Христом, і обряд тайної вечері або християнської Паски, що є споминкою остатньої вечері Ісусової. Все се дуже баламутно розказано в книзі Апостольських Діяній, котра переносить початки християнської церкви із Галилеї до Єрусалима, а надто в дивний спосіб не розуміючи ха-

рактеру психологічної появи звісної під назвою гльосолялії або говорення незрозумілим язиком, komponує оповідання про чудесне вступлення божого духа в часі жидівських Зелених свят, що були встановлені на пам'ятку закону даного Мойсейови на Сінаї; знов одна жидівська церемонія, що стративши своє традиційне значіння була прикrojена до нових потреб. Замість панування закону застившого в незміннім тексті, тут становить ся свобода духа, що зливає вітхненне на вірних новим порядкам.

Ся поява, що мала стати ся 50 день по смерти Ісусовій, є очевидна видумка так само як іменованне дванайцятого апостола до колегії керманичів нової церкви замість зрадника Юди. Без сумніву мусіло минути кілька літ, поки віра в Ісуса Христа на стілько скріпила ся в околицях Галилейських, що ученики розп'ятого пророка посміли понести свою проповідь і до столиці. Тут вони мали таке поводженне, що Єрусалим швидко зробив ся головним осередком християнства і містив у своїх мурах головних проводирів нової громади. Напруженне між християнами і Жидами дійшло найвисшого ступня головно через те, що прихильники Ісусові чим раз свобіднійше говорили про закон Мойсеїв і обрядові практики. Особливо сміло промовляв якийсь Степан, що належав до розряду діяконів або послугачів, так що в кінці прийшло до розрухів. Степана завели перед Синедріон і побити камінем як богохульника; на християн посипали ся переслідування, а між тими, що причиняли їм найбільше лиха, визначив ся якийсь Саул або Павло, що пізнійше мав стати ся найгорячійшим ширителем євангельської науки. Своєю безмірною енергією і своїми високими прикметами, рішучістю і інтелігенцією він причинив ся до того, що

християнство порвало останні нитки, які вязали його з жидівством і зробило ся через се вповні доступним для цілого світа греко-римської мови і цивілізації. Се вповні відповідало не тим намірам, які прямо висказав Ісус, бо він не думав ні про що подібне, але тим ліберальним тенденціям, які завсїди панували в промовах і діяльності самого Павла. Можемо думати, що християнство в своїх основних елементах було справді установлене ледво в кілька літ по смерті Ісуса Назаретянина.

Тут кінчить ся наша задача, бо се вже не наше діло оповідати дальшу історію християнської церкви і вяснювати ті кризи, які вона перейшла і ту еволюцію доктрін (розвиток навчань), яка dokonувала ся в її нутрі. Ми хотїли тільки показати, що її вихідної точки і основи її істновання приходить ся шукати в особі і діяльності Ісуса Назаретянина.

IV.

Кінчачи отсю статю ми повинні подати ще деякі звістки про праці присвячені в остатніх часах дослідям життя Ісусового.

Тільки в XVIII віці у перве почали деякі вчені пробувати — представити собі Ісуса як основника релігії, що силкував ся досягти своєї мети відповідними способами. Та ті проби роблені в певних з гори означених полемічних цілях мусіли дати здобутки дуже невисокої вартости. Д. Сабатіє влучними словами характеризує сю старшу добу релігійних студій.

“Сучасна критика — пише він — почала ся писаннями ворожими християнству. Супроти легковірности давнійших віків, вік XVIII. проголосив завзяте недовірство. Та в Франції такі недовірки як Вольтер¹⁰⁾ були далеко більше помірковані, чим німецькі.

10) **Francois Marie Aronet de Voltaire** (1694 — 1778) — славний французський філософ, історик, драматург, письменник. Неустрасимий борець за свободу думки і слова. Вольтерові слова, яких він часто уживав в своїх творах і листах: — “*eerasez l'infame*”, т. є. по нашому: долів нікчемність! —, стали славними навек. А годить ся памятати, що під словом “*l'infame*” розумів Вольтер всяку пануючу власть чи доктрину, що намагаєть ся других переслідувати (*persecuting and privileged orthodoxy*”). Звідтиля то показуєть ся ясным, що Вольтер накликаючи на адресу пануючої тоді католицької Церкви “*eerasez l'infame*”, виступав як непримиримий ворог не так самого християнства, як радше пануючої й крайно нетерпимої Церкви, яка безпощадно переслідувала всіх і вся без розбору, хто лише инакше думав як попи.

В р. 1777 видав Лессінг¹¹⁾ знамениті “Вольфенбїттельські вривки” (Wolfenbuetteler Fragmente), котрих автор Реймарус вивислює жите, науку і кїнець Ісуса в той спосїб, що робить з него полїтичного честолюбця, котрого конспїрація не вдала ся. Менше важною була повість Вентурїні “Natuerliche Geshichte des grossen Propheten von Nazareth”, видана в р. 1800, де всі надприродні появи зазначені в євангельських оповіданнях вивиснено як наслідки змови кількох довірених приятелїв, що помагали Ісусови одурювати народ і його власних учеників. Та все таки оба ті твори були користні бодай тим, що дали почин до полеміки і дальших дослїдів і поставили ясно цілу справу на історичнім ґрунті. А що в XVIII. віці любили вивиснювати початок усяких релїгїй полїтичним ошуканством, то нема що так дуже дивувати ся, що сю саму теорїю приложено ї до христїянства”.

Капітальним твором, що після довгого ряду невдалих проб розпочав прикладати строгу критику до фактів євангельської історїї, була книга Штраусса¹²⁾ “Das Leben Jesu kritisch bearbeitet”, видана у перве

11) **Gotthold Ephraim Lessing** (1729 — 1781) — славний німецький критик і драматург. Подїбно як Вольтер — нестрашимий борець за свободу думки і слова, лише що безмежно шляхотнїйший від великого Француза. За виданне славних “вривків” Реймаруса і за инші свої безмежно сьмїливі полемічно-теологїчні видання Лессінг терпїв вже аж до кінця свого життя невимовно завзяті ї дуже болючі переслїдування попїв. “Ми тратимо в нїм чимало”, — писав після його смерти великий Гете, — “бїльше чим ми думаємо”... І справдї — смерть Лессінга (1781 р.) була дїймаючою втратою не лише для усьої Нїмеччини, але і для усього культурного сьвіта.

12) **David Friedrich Strauss** (1808 — 1874) — німецький теолог, учений. Ум наскрїзь критичний і аналітичний. Його “Жите Ісуса” викликало в тих часах (1835 р.) величезну

1835 р. (французький переклад був dokonаний Літтре).

“Основа сеї книги — пише д. Сабатіє — є плодом величезної вчености, а ясний і прозорий стиль чинить її доступною для кожного освіченого чоловіка. Одно хиба можна їй закинути: — утомляючу монотонність. Літературний метод, однаковісний у кождім розділі, заставляє з гори предвиджувати однаковий результат, до якого зміряє дискусія. Автор ставить себе за чергою на становищі раціоналістичної і супранатуралістичної інтерпретації і виказує, що обі вони не дадуть удержати ся. Лишається як неминуче і неохибне третє виясненне — мітологічне. Наші євангелія, се не є історичні документи, але витвори популярної легенди, несвідомо твореної мітології, в якій первісна християнська свідомість наївно зображувала свій власний зміст”. Іншими словами, замість вияснювати надприродні речі в євангеліях як непорозуміння або пересади, котрі-б позволили звести їх до розмірів дійсности (сістем давніх раціоналістів), або як вмішанне якоїсь висшої сили (сістем супранатуралістичний) Штраусс силкується вияснити їх доказуючи, що на особу пророка іменем Ісуса Назаретянина перенесено все те, чого загальна опінія надіяла ся від Мессії. Коли викинути із євангелій мессіанічну мітологію наслоєну на реальній особі Ісуса Назаретянина, то нам не лишить ся нічого або щось дуже мале. Таким робом критичний аналіз довершений Штрауссом допровадив до висновків наскрізь негативних (відємних, т. є. заперечуючих).

Опираючись на увазі зовсім правдивій, що хри-

сензацію й стало зворотною подією в дальших наукових дослідях над початками християнства.

стіянська громада приложила до особи свого основника все те, чого ждали від Мессії і що на досить убогим фактичним тлі побудовано з часом цілу будову тенденційного характеру. Штрауссове Жите Ісуса грішить тим, що в ньому недостаточно оцінено композицію євангелій і їх взаємні відносини. Се дало для німецької на пів консервативної критики привід до заперечування високої вартости сего діла і до перепутання цілої дискусії, бо терен її перенесено із фактів на тексти. Впрочім і сам Штраусс пошкодив троха своїй теорії, подаючи вид, що вона зводиться на теорію чисто Гегеліянську про ідею Бога-чоловіка, котру він вияснював так, що правдивий син божий, котрий уродився з Сьвятого Духа, творив чудеса, умер і воскрес з великою славою, се є сама людськість і вона то справджує християнську догму, бо се не лежить в природі річий, щоб абсолютна ідея виявляла все своє богацтво в однім осібнику; се може зробити тільки ціла порода. Та про те ми уважаємо перше виданне життя Ісусового ділом перворядним, що ще й доси не зробилося застарілим. Тут уперве виказано з цілою силою докладної науки і з невмолимою логікою, що євангелія як історичні жерела **не мають ніякої вартости.**

Трицять літ опісля позавидівши Ренанови його лаврів Штраусс забажав і собі зробити щось подібне даючи своїй праці інший розклад. Так повстало популярне жите Ісусове (*Das Leben Jesu fuer das deutsche Volk bearbeitet*, 1864). В передмові до французького перекладу, що опубліковано заходом Нефцера і Дольфуса, читаємо ось які уваги:

“Отсе нове Жите Ісусове що до пляну, методу і здобутків ріжнить ся цілковито від давнішого твору сего автора. Давніше Жите Ісусове з огляду на

свій плян являло ся зовсім негативним. Воно було наскрізь аналітичне, і роздробивши легендарні елементи євангельських оповідань не вдавало ся дальше в те, щоби звести в одну цілість елементи позитивні і історичні. Воно очистило картину, але не дало їй виступити ясно. Через те говерховні уми подумали, що їй сама картина пропала. Штраусс відновив її, хоч про него кричали, що її знищив. Нове Житє Ісусове вповні відповідає двом бокам програми: воно відразу і наскрізь аналітичне і наскрізь сінтетичне. Аналіз не лишає на боці ані одного уступу євангельських оповідань; синтез збирає до купи ті історичні подробиці, які викрив аналіз, і не додає до них ніякої гіпотези."

Історичний дослід Ісусового життя, що містить ся в першій часті твору, се збірка всіх позитивних відомостей про житє, особу і погляди основника християнства, які знаходять ся в євангеліях. Ся збірка не дає ані ясної фігури ані повного житєпису. Аґор задовольняєть ся тим, що складає до купи все те, що найшов і не силкуєть ся доповнювати ті уривкові відомости самовільними догадами. Хоч і як високо ми цїнімо наукову варітсьть сего діла, то все таки годі нам уважати його останнім словом в сій справі; Штрауссова аналітична критика на лихо не мала одної основної основи, а то ясного і твердого погляду на генезу і правдиве значінне євангельських документів.

Тим часом у Фрації вийшла книга Ренанова (*Vie de Jesus*, 1863), що становила перший том його Історії початків християнства і вельми зворушила загальну думку та мала незвичайний успіх. Сабатіє пише про неї:

"Коли у Штраусса майже неможливо було ска-

зати, чи з євангельських оповідань лишається щось небудь історичного крім голого факту існування Ісуса Назаретянина, то у Ренана жите Ісусове було змальоване живими фарбами, повне ярок подробиць і плястичне немов яка сучасна історія. Нема сумніву, що історик-поет посунув своє уподобання в яркім і живім мальованню занадто далеко і зробив із своєї книги радше роман ніж науковий твір. Та не менше правдиве є й те, що бажанням його було змалювати жите чоловіка оригінального, глибокого, що змагав до високих цілей, і власне таке жите виявляв йому розбір євангельських документів. Дійсність перемогла мітольою.

Ренан добачив три періоди в діяльнім житю Ісусовім. Перший період, се Галилейська іділля, де Ісус являється лагідним і побожним рабіном, що проговідує чисту духовну релігію. Та з часом втягнений своїм власним поведженнем і ентузіязмом учеників він згоджується на те, щоб його називали сином Давидовим і на половину щиро а на половину для догоди другим він піддається мріям своїх приятелів. В кінці він вступає в боротьбу з єрархією, розпалюється і цілковито віддається апокаліптичним надіям на свій близький тріумфальний поворот і на заведенне нового ладу царства божого.

Дуже цікава річ, що Ренан тільки в малесенькій мірі піддався впливови невмолимої льогіки і мітичної теорії Штраусса, а натомісьць воскресив чимало тез висказуваних критикою XVIII. віку і старими раціоналістами з початку нашого віку. В основі він узяв собі задачу скомпонувати в одній постаті тип християнського містика середніх віків і тип релігійного реформатора в роді мусульманських і орієнтальних (східних). Хоча знав докладно всі критич-

ні праці про євангелія, Ренанн про те не хотів приймати їх найдальших логічних висновків, бо в такому разі був би мусів відкинути багато дечого такого, що йому було конче потрібне для задуманого малюнку.

Висказавши отсі вельми важні застереження що до різних точок Ренанової книги, ми мусимо віддати їй щирю похвалу з двох причин: те, що він задумав намалювати, се є жите чоловіка, а не якоїсь надприродної особи в старім правовірнім розумінню, або в більш рафінованім пониманню протестатської критики, після котрої з гори приймало ся, що основник християнства був морально сьвятий і безгрішний. Герой Ренанової книги не є ніяка істота абстрактна, не є втілений Бог ані моральний ідеал: **се чоловік з крові і кости, подібний до нас своїми слабостями і поривами свого чутя.** Отсю задачу Ренан сповнив так вірно, що ніщо не здужало відклонити його від неї, і таким способом уперве дійсно спровадив Ісуса з неба на землю.

Отсе перша і найбільша заслуга Ренанової книги.

Друга його заслуга в тім, що докладно і вельми совісно змалював те окруженне географічне, політичне, суспільне і релігійне, серед якого жив і ділав основник християнства. Від тепер сьвята історія рішучо вплетена була в історію сьвітську, і зародженне християнства зробило ся одним розділом в загальній історії розвою цивілізації, замість переривати її вмішаннем елементів надприродних посеред чинників звичайно людських.

В ряді книг вельми цінних і опрацьованих з незалежною думкою та сьмілим поглибленнем справи годить ся тут назвати Євангелія Ейхталя (G. d'Eichthal. Les Evangiles, 1863), котрих автор держачись то-

го, що він уважав первісним євангелієм, подає нарис діяльності Ісусової. Один із сучасних писателів, Аве (Havet, *Christianisme et ses origines*, 1884) повертаючи до традиції XVIII віку, та перемінюючи її через своє дуже високе розуміння моральної і релігійної вартості християнства, подав у четвертій томі свого діла критику оповідань про жите Ісусове, що є правдивим взірцем логіки і свідчить про незвичайну розумову силу. Се безперечно в теперішню пору найосновнійше з усіх писань про особу і діяльність основника християнства, хоча автор занадто прибільшує роллю чисто політичних і національних інтересів у месіанічних сподіваннях. Ренан віддав велику пошану книзі Аве, висказавши про неї ось який суд:

“Аве буде цитований в будущих часах як той, що перший висказав деякі справедливі, сильні і холодні слова про ті питання, які найбільше бентежили думку. Його книга про початки християнства, хоч вияснює тільки один бік предмету, вияснює його рішучо і до дна; се книга несокрушима”.

З боку католицького не появило ся нічого такого, що ми могли-б уважати як пробу задоволення вимогів сучасної критики. Досить буде тут назвати книги умілих писателів таких як аббе Фуар і патер Дідон (1880 і 1891), що силкували ся рисувати фігуру Ісусову на тлі тогочасних обличаїв і палестинської географії. Те саме треба сказати і про Прессансе (1866), що представляє протестантську ортодоксію. Але з протестантизму вийшло також багато праць вельми важних, що опирають ся на основнішим знанням історії і фільольогії, та про них більше місце буде говорити оповідаючи історію біблійних студій. Заслуга критики, що викладає ся в великих теологічних школах реформованих країв, особливо в Ні-

меччині і в Голяндії, була та, що питання про скомпонованне євангелій проведено від початку аж до розв'язки. Та на лихо, в хвилі, коли треба було підійти до заключення, ученим не ставало відваги; їм здавалося, що прийшлося би відкинути занадто велику частку ніби історичних оповідань. Книжки вельми шановні, такі як Шенкеля, Кайма і ще інших, рисують нам постать Ісусову, що хитається між реальним чоловіком а теоретичною абстракцією. Се вийшло через те, що автори бачили в Ісусі не стільки релігійного реформатора, що працював в певнім часі і серед певного оточення, як радше вчоловічений ідеал моральний. Вони вправді перестали уважати Ісуса метафізичним Богом, та зупинилися на абсолюті в обсягу моральності, а з погляду чистої історії се має таку саму вартість як і тамте.

Найкраще зібрано всі здобутки, до яких дійшла тепер незалежна протестантська критика, в статті Сабате "Jesus Christ" поміщеній в Ліхтенберговій "Encyclopedie des sciences religieuses", 1880, том VIII. Даючи із сеї статті деякі виписки ми дали доказ, як високо її цінимо. З боку жидівського не написано про особу Ісусову нічого справді оригінального. Значимо тільки Грецову "Історію Жидів" (Graetz, Geschichte der Juden, Bd. II.), де автор старається показати зв'язок Ісуса з Есенами.¹³⁾ Думку сю підно-

13) **Ессени** (по грецьки Ессеной) — монаший чин серед Жидів в до-христовій добі. Саму назву Ессенів учені пояснюють ріжно; після одних назва се означає "мовчуни", після других "лікарі", а після третих "побожні". Ессени творили товариство або секту побожних людей, що гордили усіма сьвітськими приємностями. В житю і практиках Ессенів бачимо чимало подібностей як в житю й уставах перших християн. Факт, що на сторінках Євангелій згадують ся дуже часто Фарисеї і

сили деякі протестантські писателі, та новітня критика її закинула¹⁴ виказавши, що в діяльності основ-

Садукеї, а ані один раз Ессени, вказує, що Новий Завіт був твором ессенської секти. Виходить отже з того, що саме християнство було в високій мірі неначе продовженням й популяризацією Ессенства. Щоби одначе й сам творець християнства, Ісус Назаретянин, був Есенином, на се маємо за мало доказів. Але — хто знає, які несподіванки можуть принести нам найсвіжіші наукові розсліди проваджені невпинно з горячковим успіхом великими ученими цілого світа...

Хто хоче довідати ся більше про Есенив, хай загляне до слідуєчих першорядних наукових творів:

1) **Zeller**: Philosophie der Griechen. III, i

2) **Reuss**: La Theologie chretienne au siecle apostolique, I, 122 — 131.

Як гляділи на Есенив Жиди, читай статью Коглера в "Jewish Encyclopedia" (New York).

14) Ті, що інтересують ся живітше житєм Ісуса, скористають чимало з слідуєчих двох капітальних книг:

1. The Life and Times of Jesus the Messiah by Alfred Edersheim, M. A. Oxon., D. D., Ph. D. Vol I — II, London, New York, Bombay, 1906 (Twelfth Impression). — Сторін 1500.

2. The New Archeological Discoveries and their Bearing upon the New Testament and upon the Life and Times of the Primitive Church — by Camden M. Cobern, D. D., Litt. D. — Funk and Wagnalls Co., New York and London. — Сторін 698.

Оба автори стоять на становиську метафізичного божества Ісуса. Всеж таки величезна начитаність, богацтво й знамените опановання незміримої наукової літератури каже нам хилити голову перед обома згаданими ш. авторами.

Перший з них — замітний світлим опанованнем старожидівської й рабіністичної літератури, а другий основним знаннем найновітших наукових відкрить доконаних в Палестині й сусідних країнах та вітчизнах прастарої людської цивілізації Сходу.

Вкінці дуже пожиточною книгою уважаю:

The Apocryphal and Legendary Life of Christ — by

ника християнства не було з сею сектою нічого спільного крім дуже поверховних аналогій (подібностей).

James de Quincey Doneho, M. A. — Hodder & Stoughton, New York. — Сторін 531.

Обзнакомленим з знаменитими творами покійного Івана Франка по історії українських апокрифів — ця остання книга буде дуже цінним набутком й помочю в дальших студіях. На жаль в багатім списі наукових книг, які ш. автор використав при писанню свого твору, не находимо заголовків згаданих Франкових творів. З того виходило б, що д. Де Квинсі Донгу не мав їх в руках при писанню свого твору, хоча з аналогічною російською літературою він доволі обзнакомлений.

Кінець.